

qualsevol cas, un volum d'aquestes característiques, heterogeneïtat i amplitud interdisciplinària és, necessàriament, benvingut pels estudiosos i els admiradors de la mitologia.

LLÚCIA MARTÍN
Universitat d'Alacant

Roca, Rafael, *Teodor Llorente, el darrer patriarca*, Alzira, 2004, IIFV-Bromera, Biblioteca Essencial.

El 9 d'octubre de 1932, l'aleshores molt prestigiosa i difosa revista *Blanco y Negro* va aprofitar l'avinentsa per a dedicar el que ara anomenaríem un «publireportatge» a València. El text (acompanyat profusament de fotografies i gravats, com era marca distintiva de la revista) recollia més o menys tots els tòpics a l'ús que es podia esperar, i que, en definitiva i no necessàriament per obra dels valencians mateixos, restaven ja en l'imaginari col·lectiu per a representar el País Valencià. Naturalment, també estava present Teodor Llorente. Amb un característic gravat, que ocupava dos terços de plana i amb l'epígraf de «Teodoro Llorente, el gran poeta, patriarca venerable de las letras valencianas».

No cal ni dir que, en si mateix, ni el suplement d'aquesta publicació ni la caracterització del poeta Llorente tenen res d'extraordinari o singular. Però, justament per això mateix em pareix tan interessant. Conec aquesta publicació des de fa temps i mai no m'havia aturat a pensar en el sintagma «patriarca venerable» que sol acompanyar, ací i allà, tota representació gràfica del poeta. En la majoria dels casos, per no dir tots, Llorente apareix com una imatge provecta, un home ja gran, amb barba i ulleres. Va ser Rafael Roca la primera persona a qui li vaig sentir dir que caracteritzar sempre Llorente d'aquesta manera era una forma deliberada de representació que l'envellia, que el convertia en un «avi», que el situava en l'imaginari d'una manera molt precisa ¡Com si mai no haguera estat jove!

En realitat, d'entre totes les coses que devem a la revisió que Rafael Roca està fent en els darrers anys de la figura de Llorente, la que acabe d'esmentar serà segurament de les menys importants. O potser no, atesa la força extraordinària que la «representació»

(i per tant la representació gràfica, «mediàtica») té. En diverses ocasions abans, com ara a l'estudi preliminar a una antologia d'escrits polítics de Llorente que va publicar la Diputació de València, l'any 2001, o a l'article «Teodor Llorente. Del provincialisme al regionalisme valencianista», publicat al número 44 de la revista *Afers*, el 2003, Roca ens ha donat un tast del potencial que la seua reflexió té. Tot això queda ampliat i sistematitzat al volum *Teodor Llorente, el darrer patriarca*. Aquest és un llibret de vora cent cinquanta pàgines que és al mateix temps una biografia del personatge (una biografia essencialment de la figura pública, la qual cosa implica també la seua dimensió com a polític) i una anàlisi de la seua obra.

Crec important destacar, però, que Rafael Roca ha triat per a fer aquest volum una perspectiva que al meu parer és un gran encert i que, desde qualsevol punt de vista era necessària. Almenys en dos capítols (el primer i el sisè, però també de manera esparsa arreu del llibre) es presta una atenció decisiva al tracte que en la bibliografia s'ha retut a Llorente. En realitat, ni en el cas de Llorente, ni en qualsevol altre cas, és possible aproximar-nos a un personatge si no som conscients del grau de sedimentació acumulada que s'interposa entre ell i nosaltres. Una sedimentació feta a través d'interpretacions i representacions, com deia abans, que, en alguns casos, han tingut tant d'èxit que condicionen de manera definitiva la nostra aproximació al personatge. Aquest és el cas de Llorente, del vell i venerable Llorente.

A més, en el cas que ens ocupa, resulta prou clar que la figura de Llorente ha estat objecte d'una notable atenció (i d'una atenció sovint polèmica), sobretot des d'una perspectiva de caire polític. En canvi, són pocs els estudis que, des d'una dimensió acadèmica i científica se li han dedicat. Eixe és el punt de partida de Rafael Roca quan afirma «Llorente no ha gaudit ni dels estudis ni de les edicions que, en bona lògica, li haurien de correspondre». Per això, «La manca d'estudis llorentins ha afavorit la creació i la reiteració de tòpics i estereotips, sovint edificats sobre una base escassament sòlida».

A partir d'això, Roca es dedica a rellegir la manera com la historiografia més recent ha anat tractant la figura de Llorente, una figura que en els últims temps «no ha gaudit de bona premsa. Se l'ha negat una vegada i una altra, se l'ha culpats de quasi tot i s'ha creat una imatge que el mostra com un personatge satisfet, envanit, folklòric i caduc».

En realitat, com mostra Roca i el lector anirà descobrint amb la lectura del llibre, aquesta caracterització més recent, ho deu quasi tot a la manera com, amb l'aparició del nou nacionalisme valencià als anys seixanta del segle passat, s'anà construint una

mirada sobre Llorente i la Renaixença. A partir d'ací, cresqué (amb figures com Joan Fuster o Manuel Sanchis Guarner) una producció escrita, la qualitat de la qual i el prestigi dels seus autors van convertir en omnipresent. Es consolidà així una tradició intel·lectual i política que va llançar una mirada molt crítica al segle XIX valencià. L'absència d'un nacionalisme valencià fort en el segle XX, es va tractar d'explicar a través d'una interpretació socioeconòmica del passat valencià com un temps de mancances, frustracions i anomalies. L'absència de burgesia o la seua incapacitat van menar a què totes les produccions intel·lectuals, i en un sentit més ample, culturals en general, foren vistes d'una manera molt crítica. Per això la Renaixença valenciana va acabar convertint-se en la clau de volta de totes les trajectòries frustrades. De totes les trajectòries nacionals, és clar. Lògicament a Teodor Llorente, en tant que figura més visible, li va correspondre jugar el paper de víctima propiciatòria.

Aquest és, en definitiva, la interpretació del poeta que ha quedat, per molts anys, en les anàlisis (malgrat que des de fa anys ni la intepretació del segle XIX valencià com a fracàs ni la de las fenòmens renaixencistes com a nacionalistes es sosté). Em pareix molt important que el capítol sisè del llibre estiga dedicat a mostrar la imatge postiva de Llorente que entre gents de la cultura i del valencianisme polític va tenir Llorente en bona part del primer terç del segle XX. S'accentua així, la distància, el tall, entre la interpretació del nou valencianisme de la postguerra i els seus precedents.

Roca, doncs, es dedica al revisar aquesta interpretació. I ho fa en els capítols centrals del llibre –en definitiva, el gros del mateix–, a partir d'una perspectiva cronològica de la vida i l'obra de Llorente. Perquè el que cal, i Roca fa, és llegir els textos llorentins, les seues paraules, d'una manera fresca i renovada, tractant de destriar (o apuntant maneres de fer-ho, ja que sovint l'espai limitat no permet més) la càrrega de prejudicis o sobreinterpretacions que arrosseguen.

Posaré un exemple de com al meu parer aquesta manera de llegir és important, però no un exemple procedent de l'obra poètica sinó d'un tipus d'escriptura diferent que Roca tracta però sobre el qual jo vull insistir encara més. L'any 1885, Llorente incia la publicació d'una obra titulada *Valencia. Sus monumentos y sus artes. Su naturaleza e historia*. Es tractava d'una extensa guia del país, però que és prou més, ja que funciona com una geografia i també com un resum d'història. En la meua opinió es tracta d'una obra capital en la producció intel·lectual valenciana del segle XIX i més enllà. En canvi, l'atenció que se li ha prestat ha estat gairebé nul·la. No conec cap altra síntesi millor d'una manera d'imaginar la identitat valenciana contemporània, amb la qual podrem

estar molt en desacord, però que resulta central per a entendre com era interpretat i construït el País Valencià en el segle XIX. Convide el lector a llegir, simplement, la introducció del volum, perquè allí l'esperen moltes sorpreses, i on, de fet, està resumida bona part de l'ideari del valencianisme polític posterior.

No deixa de tenir certa gràcia pensar que gairebé seria possible escriure un volum de «vides paral·leles» que, amb Llorente, incorporara la seua improbable nèmese: Constantí Llombart. Allí on un ha estat menyspreat, l'altre ha estat lloat, allí on s'ha menystingut la producció d'un, s'ha exagerat la vàlua de la de l'altre. En realitat, Llombart ha estat una figura tant o més carregada de lectures sedimentades des dels anys seixanta que Llorente. La continuada atribució de responsabilitats a aquest, va fer que el nou valencianisme que anava a la recerca de precedents i tradicions, acabara per convertir el voluntariós Llombart en una figura excessiva.

En definitiva, estem davant d'un text que aposta per una revisió intensa de la figura de Llorente i del seu context (i en un lloc molt destacat de la Renaixença). Aquest treball, en la meua opinió, és un senyal que els temps estan canviant en la producció bibliogràfica dedicada a analitzar el nostre passat, cultural, literari, històric. Crec que no es tracta, ni em pareix que siga aquesta la intenció de Rafael Roca, de «recuperar» o «actualitzar» Llorente. Justament es tracta d'entendre'l al marge de possibles tradicions, a la recerca de precedents. Es tracta, en realitat, d'intentar comprendre qui era Llorente i mesurar la seua transcendència per a la construcció de la identitat cultural i política valenciana contemporània, al marge de filies i fòbies. Llorente era i continuarà sent el «darrer patriarca», com diu Rafael Roca. Hem de ser capaços de situar-lo en el lloc que li pertoca. No més alt, però tampoc més baix.

FERRAN ARCHILÉS
Universitat de València

Mas, Joan (dir.), *Diccionari del teatre a les Illes Balears*, Palma de Mallorca-Barcelona, vol. I 2003, vol II 2006, Lleonard Muntaner, Editor-PAM, 525 i 440 pp.

Aquest extens diccionari de prop de 1.000 pàgines, distribuïdes entre els dos volums, és el resultat d'una conjunció afortunada de diversos elements. D'una banda,